

Väitekiri naiste rollist vanausuliste kogukondades

Danila Rygovskiy. *Women in Russian Old Belief: Religious Practices and Public Imagination on the Example of Siberian and Estonian Old Believer Communities.* (Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 36.) Tartu: University of Tartu Press, 2023. 248 lk.

Väitekiri on selle autori pika akadeemilise teekonna tulemus: pärast ajalooõpingute lõpetamist Novosibirski riiklikus ülikoolis, mis on kuulsa arheograafilise koolkonna kodu, sai Danila Rygovskiy magistrikraadi Venemaa riiklikust humanitaarülikoolist Moskvast, siis jätkas kraadiõpinguid Peterburi Euroopa ülikoolis ja lõpuks Tartu Ülikoolis. Kogu selle rännaku vältel, mille käigus allikad ja meetodid, koolid ja moed võisid küll vahetuda, on Rygovskiy jäänud truuks oma peamisele teaduslikule ja isiklikule kirele mõista vanausulisi. Töös avaldub see armastus nii sügavas faktilises teadmises kui ka metodoloogilise järjekindluse puudumises. Näib, et autor ei ole valmis kõrvale jätma ühtegi osa intellektuaalsest pagasist, mis on kogunenud tema akadeemilise teekonna peatuspunktides.

Doktoritöö koosneb viiest peatükist, kokkuvõttest, allikate ja kirjanduse nimistust, lisast ja eestikeelsest resümest. Iga peatükk, mis jaguneb alapeatükkideks ja sisaldab eraldi sissejuhatust ning kokkuvõtet, on retooriliselt seotud töö teiste osadega. Tekst on kirjutatud selgelt ja seda on lihtne lugeda. Uurimus tugineb eri meetoditele, lähenemistele ja allikatele, nii et on raske määrata, kas see kuulub ajaloo, antropoloogia või kultuuriuuringute valda. Seda tuleks ilmselt käsitada interdistsiplinaarse lähenemise näitena, mis esitab väljakutse akadeemilisele fundamentalis-

mile ja paigutab uuritava kõrgemale teadmise viisist. Esindan selles mõttes konservatiivsemat vaatenurka, aga kes saab öelda, et see on õigem?

Teemapüstitus ei määra uurimusele ajalist raami. Sellel on kaks järelnit. Esiteks tundub arvustatav väitekiri ajaülene: sotsiaalsed ja kultuurilised nähtused, identiteedid ja praktikad, mida see käsitleb, paistavad läbi aja muutumatutena. Teiseks ei ole kirjanduse nimistu täielik, kuna vanausuliste kohta üldiselt ja töös käsitletud uurimisprobleemide kohta on avaldatud väga palju uurimusi. Oluliste mainimata jäänud tööde hulka kuuluvad ajaloolaste John Bushnelli „Russian Peasant Women Who Refused to Marry: Spasovite Old Believers in the Eighteenth and Nineteenth Centuries” („Vene talunaised, kes keeldusid abiellumast: spasovlastest vanausulised XVIII ja XIX sajandil”, 2017) ja James White'i „Unity in Faith? Edinoverie, Russian Orthodoxy, and Old Belief, 1800–1918” („Ühtsus usus? Ainuusk, vene õigeusk ja vanausulised 1800–1918”, 2020). On üllatav, et vanausulisi käsitlevate antropoloogiliste uurimuste hulgas ei ole mainitud briti antropoloogi Dominic Martini töid, kes on uurinud vanausulisi Venemaa Kaug-Idas ja Oregonis Ameerika Ühendriikides, ega Vlad Naumescu raamatut usu edasikandumisest Ukraina ja Rumeenia vanausuliste hulgas.

Uurimuses kasutatavaid andmeid on autor kogunud kahel viisil: töötades tekstide ja inimestega. Esimese kohta ei ole küsimusi: autor on töötnud vanausulisi puudutavate arhiivi- ja trükiallikatega ning on samuti kasutanud käsikirja, mis avastati Venemaa riikliku humanitaarülikooli korraldatud välitöödel, millest autor osa võttis. Kuid töö etnograafilise aspekt ei ole lõpuni veenev. Autor sedastab, et ta ei teinud osalusvaatlusi informantide usalduse puudumise tõttu, pidades etnograafilist tööd vanausuliste hulgas võimatuks. Selle

asemel kogus ta informatsiooni lühikeste spontaansete intervjuude kaudu. Kas saab kirjutada mikropraktikatest, kui uurijal ei ole võimalik neid jälgida ja ta sõltub üksnes lugudest nende praktikate kohta?

Etnograafiline töö on antropoloogide sõnul dialoogiline, eeldades uurija pühendumist informatsiooni kogumisele, nii et eneserefleksioon muutub teadmiste allikaks. Autor mainib, et kuulub ühte vanausuliste kogukonda (lk 22). Lisaks arutleb autor mitmepaikse etnograafia üle (ingl *multi-sited ethnography*), märkides õigustatult, et seda meetodit kasutades võib uurijal olla raske pühenduda „ühe asukoha spetsiifikasse ja tal võib kahe silma vahele jääda olulisi detaile” (lk 19). Kui George Marcus selle meetodi antropoloogias juurutas, oli tema eesmärk arutada, kuidas saab etnograafilisi meetodeid kasutada suuremahuliste üksuste uurimisel, nagu biopoliitikas. Ühtlasi esitas ta väljakutse etnograafilises uurimistöös valitsenud arusaamale asukohast või paigast ja pakkus välja tehnikaid sellise etnograafilise töö tarbeks. Rygovskiy märgib, et välitööde tegemiseks peaks uurijal olema siseringi teadmisi iga koguduse kohta (lk 19). See väide on kahtlemata tõene, aga kuidas sobib see ülesanne kokku autori „kiire etnograafia” lähenemisega? Teisal sissejuhatuses väljendab autor erilist huvi „kombestiku järgijate tajulise teadmise” vastu (ingl *sensory knowledge of practitioners*, lk 45). Kas ja kuidas on võimalik pääseda ligi sellisele teadmisele ilma ulatusliku osalusvaatluseta?

Paljude töös rakendatud analüütiliste mudelite seas on ilmselt keskne ameerika antropoloogi Webb Keane'i loodud semiootiliste ideoloogiate mõiste, mis on saanud populaarseks eri akadeemilistes ringkondades, sealhulgas Peterburi ja Moskva vahel jagunevas venekeelses ringkonnas, mis on juhuslikult (või siis mitte) alguse saanud Juri Lotmani

semiootikakoolkonnast. Lisaks pole üllatav, et vanausulistele naistele keskenduv uurimus kasutab soouuringutega seotud analüütilisi mõisteid: kõigepealt agentsuse ja täpsemalt naisagentsuse (ingl *female agency*) ning soorežiimide (ingl *gender regimes*) mõistet. Nende kahe lähenemise ühendamine võib olla viljakas hoolimata nende algupärasest eri intellektuaalsetes traditsioonides ning sellest, et need tuginevad erinevatele teoreetilistele alustele ja eeldustele. Agentsuse mõistet on aktiivselt arendatud religiooniantropoloogias, eriti Saba Mahmoodi töödes, millele autor viitab. Agentsus viitab võimele luua oma elu stsenaariume (ingl *script*) olemasolevate struktuursete tingimuste raames. Daria Dubovka, kes on olnud Rygovskiy kolleeg Peterburi Euroopa ülikoolis, on antropoloogina põhjalikult uurinud õiguse kloostrielu, tuginedes Mahmoodi ja Michel Foucault' uurimustele, mistõttu tema uurimused on ka selle väitekirja teemaga seoses olulised. Oleks kohane olnud käsitleda ka tema 2020. aastal ilmunud raamatut,¹ eriti kuna väitekirja viiendas peatükis on juttu vanausuliste kloostritest. On kahju, et autoril ei olnud võimalust teha etnograafilisi välitöid vanausuliste naiste hulgas ega jälgida naisagentsust reaalses, nagu on teinud Mahmood, Dubovka ja mõned teised antropoloogid. Aga igal uurimisel on piirid.

Soorežiimide mõistet on arendatud sotsioloogias ja see põhineb erinevatel teoreetilistel alustel. Sotsioloogid kirjutavad piiratud arvust soorežiimidest ehk soosuhete süsteemidest, mis võrsuvad ühiskonna sotsiaalpoliitilisest struktuurist teataval ajaloolisel perioodil. Need režiimid avalduvad ühiskonnas käibi-

¹ Д. Дубовка, В монастырь с миром. В поисках светских корней современной духовности. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2020.

vates normatiivsetes soostsenaariumides või tööjaotuse lepetes (ingl *contract*), näiteks „töötava ema” lepe Nõukogude ühiskonnas, mida on põhjalikult uurinud Anna Temkina, Jelena Zdravomõslova ja Anna Rotkirch. Lisaks mainitutele kasutab autor mõnd analüütilist mõistet, nagu fundamentalism, mida saavat rakedada „vanausuliste naistest kirjutajatele” (lk 42). Kuigi seda mõistet on kasutatud väitekirja teooriaosas, ei esine see eksplitsiitselt ülejäänud töös.

Põhjalikule sissejuhatusesele, mis eritleb väitekirja teoreetilisi ja metodoloogilisi aluseid, järgneb esimene peatükk, mis on pühendatud soopõhisele tööjaotusele (ingl *gender contracts*) ja traditsiooni loomisele Eesti ja Siberi vanausuliste kogukondades. Mulle meeldib kohaliku soopõhise tööjaotuse mõiste, kuid mind ajab segadusse kohalikkuse määratlemine: kas Siberit tuleks käsitada ühe või mitme kohana? Autor on teinud välitoid neljas Siberi piirkonnas. Kas kohalikkus piirneb seal iga vanausuliste kogukonnaga? Tekstis on kirjas: „Kui majanduslikud tingimused muutuvad, järgnevad muutused soopõhises tööjaotuses” (lk 81). Eri põlvkondade kohalik soopõhine tööjaotus võib samas paigas erineda, nagu Doug Rogers viitab 2009. aastal ilmunud raamatus Uurali Verhokamje vanausulistest.

Väitekirja teine peatükk uurib naissoost kogudusevanemate rolli tšassovenlaste ja pomoorlaste kogukondades ja selles on alajaotus kõige tuntumate vanausuliste naiste, Avvakumi naiste kohta, kes olid vanausuliste ametlikust õigeusu kirikust eraldumise (vn *раскол*) varase järgu kangelased XVII sajandil. Paraku ei räägi see alajaotus midagi nende naiste kohta praeguste kogukondade sotsiaalses mälus ega nende eeskujude mõjust naiste juhtivale rollile tänapäeva vanausus. Autor käsitleb ka naiste ebapuhtuse teemat seoses usuilistes praktikates osalemisega. Naised, kes

võtavad oma kogukonna usuelust aktiivselt osa, on tavaliselt vanemad, mis võib viidata sellele, et nende kogukonna silmis tajutud reproduktiivsete funktsioonidega seotud ebapuhtus on kadunud. Sooteoorias käibib sarnane idee: soo mõiste peab hõlmama ea mõistet, näiteks erineb sünnitava abielunaise sugu teismelise tüdruku ja vana lese omast. Seega tõenäoliselt naise ebapuhtuse intensiivsus eri eluetappidel muutub.

Selles peatükis kasutatakse süstemaatiliselt semiootilise ideoloogia mõistet, kuigi võiks väita, et see pole vajalik: kui jätta välja kõik viited semiootilistele ideoloogiatele, ei mõjutaks see materjali analüüsi tulemusi. Lisan ühe vähetähtsa tähelepaneku: töös intervjueritud Altai vanausuline viitab nii mees- kui ka naissoo füüsiliste tunnustega inimesele sõnaga *кбир* (lk 99). Altai keeles tähendab see sõna 'räpane', mis kõlab suurepäraselt kokku Mary Douglase kuulsalt uurimusega puhtusest ja ohust.²

Kolmandas peatükis keskendub autor vanausuliste tuntud pruugile tõmmata igapäevaelus piir enda ja teiste inimeste vahele, pidades kinni toidunõude puhtuse põhimõttest, mida üldiselt kutsutakse kausireegliks: vanausuliste kodudes on kasutusel kahed eri nõud neile endile ja võõrastele. Väitekirja see osa on etnograafilisest vaatevinklist kõige parem. Autor näitab korrelatsiooni reegli paindumatus ja selle rakendamise paindlikkuse vahel, rõhutades, kuidas see kombinatsioon võimaldab traditsiooni põhimõttelist püsivust.

Naissoost vanausuliste identiteedi kujunemist nende „välise vagaduse” kaudu, täpsemalt nende traditsioonilise riietumise kaudu käsitleb väitekirja neljas peatükk. See põhineb kolme üsna eri-

² M. Douglas, Puhtus ja oht. Mõistete „rüvetus” ja „tabu” analüüs. (Avatud Eesti raamat.) Tlk T. Pakk. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2015.

palgeline allikarühma analüüsil: vanausuliste nõukogude (vn *co6op*) otsustel lubatud ja „õige” riietumise kohta, vanausulise intellektuaali Ivan Zavoloko sõdadevahelisel ajal (1927–1933) Lätis kirjastatud ajakirjas Rodnaja starina avaldatul ning autori enda intervjuudel vanausulistega, kes õmblevad ja kannavad riideid, mis järgivad vanu kombeid. Peatükis järeldatakse, et vanausuliste riietus on olnud oluline nii kultuurilise, etnilise kui ka usulise rühmaidentiteedi säilitamisel. Sellega on raske vaielda: tööpoolest loob riietus (nagu vormirõivas) kehaliselt inimese identiteeti ja võimaldab võrrelda ennast teistega, kes peavad või ei pea samasuguseid riideid kandma.

Nagu teada, keskendub vanausuliste kultuur kirjutamisele ja lugemisele. Viies peatükk uurib Dubtšesi kloostrite kirjutustraditsiooni, autori huvikeskmes on vanausuliste naiste roll kirjutajatena. Peatükis on analüüsitud kahte kloostris kirjutatud kroonikat, mille uurijad on hiljuti avastanud. Rygovskiy käsitleb kirjaoskuse teemat ja olnuks teretunud kirjalikkuse antropoloogia alaste tööde kasutamine. Mulle meeldib, et autor on selles peatükis kasutanud retoorilise võttena Virginia Woolfi tsitaati („kui naine tahab kirjutada ilukirjandust, siis peab tal

olema raha ja oma tuba”, lk 162),³ kuid see viide näib olevat eksitav. Autor näitab, et naised kloostrites ei kirjuta ilukirjandust. Ilukirjanduseks võiks pidada midagi, mis on „päris elust” lahus, kuid vanausulistele on kirjutustraditsioonist kinnipidamine eluliselt vajalik, kuna seda tehakse lunastuse ja oma pärimuse elushoidmise nimel, mitte meelelahutuseks (mis on ilukirjanduse eesmärk).

Ei ole võimalik kirjutada ideaalset väitekirja. Iga uurimust saab kritiseerida ja tulekski kritiseerida, kuna kriitika ja dispuut hoiavad akadeemilisi mehhanisme töös. Kuigi ma ei oska öelda, millisesse distsipliini see uurimus liigitada tuleks, olen valmis tunnustama selle väitekirja loomuomast metodoloogilist eklektilisust kui eripärast akadeemilist stiili, mis on kohane, kui uuritav nähtus on tohutu ja autorit kannustab takka siiras kirk uuritava suhtes.

JEANNE KORMINA

Inglisekeelsest käsikirjast tõlkinud
OTT HEINAPUU

³ Tsitaat pärineb esseest „Oma tuba”, vt **V. Woolf**, *Oma tuba*. (Loomingu Raamatukogu kuldsari.) Tlk Malle Talvet. Tallinn: SA Kultuurileht, 2021, lk 5. – *Tõlkija märkus*.